

ELIZA WALCZAK

**IDEA BOSKOŚCI WŁADCY
W IKONOGRAFII MONET HELLENISTYCZNYCH**

ABSTRAKT: W artykule przedstawiono kształtowanie się idei boskości władcy w mienictwie hellenistycznym. Proces ten rozpoczął Aleksander, wzorując się przy tym na władcach wschodnich, a po jego śmierci kontynuowany był przez diadochów. Antioch IV Epifanes rozwinął go w sposób ostateczny przedstawiając się na monecie już wprost jako król-bóg.

Moneta od samych początków służyła jako nośnik pewnych treści. Najpierw stempel był gwarantem wartości, z czasem ustalił się kanon wizerunków właściwych dla obu stron monety. Na awersie zarezerwowano miejsce dla bóstwa — zwykle bóstwa opiekuńczego czy kojarzonego z danym miejscem, przedstawionego najczęściej w postaci głowy lub popiersia, czasem atrybutu, na rewersie umieszczano inne motywy, lokalne. I tak trwało to do końca IV w.¹

Kiedy tron macedoński objął młody Aleksander, nikt chyba, łącznie z nim samym, nie przypuszczał, że jego panowanie zmieni aż tak wiele, zaś w światopoglądzie ludzi greckiej oikumene dokona się prawdziwa rewolucja, której ślady widać także w ikonografii monetarnej. Jednym z jej przejawów było pojawienie się najpierw tytułu królewskiego na monecie świata greckiego, a następnie portretu królewskiego i wreszcie wizerunku króla ubóstwionego².

¹ Więcej w: Krzyżanowska 1972, s. 10–11, 15–16; Krzyżanowska 2001, s. 263, 265–288; Mielczarek 2006b, s. 33–35. Wszystkie daty w tekście odnoszą się do ery przed Chr.

² Inaczej proces ten przebiegał na terenach pozostających pod władzą królów perskich, o czym wyczerpująco w: Bodzek 2011.

ALEKSANDER WIELKI ZA ŻYCIA

Już sam Aleksander podejmował próby wprowadzenia idei boskości władcy do świadomości Greków. Zmieszanie tradycji Wschodu i zwyczajów helleńskich, przyjmowane jako naturalne na terenach wschodnich, z dawną przyzwyczajonych do panowania królów-bogów, nie znalazło jednak zrozumienia u Greków czy Macedończyków³. Za wcześniej więc było na wprowadzenie nowych idei na monety ogólnopanstwowe⁴. Stąd na powszechnie wybijanych monetach srebrnych pojawia się nie Aleksander jako Herakles, ale głowa Heraklesa w lwiej skórze⁵, z czasem coraz bardziej rysami przypominająca Aleksandra, jako odwołanie się do przodka dynastii Argeadów⁶ oraz szczególnej więzi Aleksandra z Heraklesem, którą tak podkreślał⁷. Wizerunek ten był też aluzją do Aleksandra jako herosa, otoczonego szczególną opieką bogów, m.in. Zeusa, którego obraz, w typie wzorowanym na posągu Zeusa z Olimpii, mieścił się na rewersie⁸. W innych formach przekazu młody władca był mniej powściągliwy, tworząc zwarty i przemyślany program ikonograficzny: pewna idealizacja rysów twarzy, oczy wzniesione lekko w górę, dłuższe włosy. Wszystko to miało świadczyć o szczególnej, ponadludzkiej naturze Aleksandra⁹, na potrzeby wschodnich poddanych potwierdzonej przez uznanie go za syna Zeusa-Ammona w oazie Siwa, a wyśmianej przez ówczesnych Greków, co skrętnie przekazali historycy¹⁰.

Jednakże w lokalnych monetach znacznie odważniej można było potraktować nowe idee, przyświecające Aleksandrowi. Na brązach z Sakkara koło Memfis (ok. 330–323) widać portret Aleksandra w irańskiej (achemenidzkiej) tiarze¹¹, zaś na dekadrachmach (medalionach) wybitych w Babilonie po pojedynku z królem Porusem — postać władcy w tiarze oraz piorunem Zeusa w ręku¹².

³ Baldson 1950, s. 363–380; Hammond 2000, s. 115–128; Mielczarek 2006a, s. 9–10.

⁴ O mennictwie Aleksandra: Kleiner 1949; Bellinger 1963; Price 1991; Le Rider 2003.

⁵ Dyskusja trwa do dziś, podstawowa literatura do zagadnienia w: Olbrycht 2007, przypis 61, Mielczarek 2003.

⁶ Plut., Alex., 2; Bellinger 1963, s. 13–21; Bieber 1964, s. 52.

⁷ Just. 11.10.2-4 (syn z Barsinoe nazwany Heraklesem); Filostratos, Vita Apoll. 2.43 (Herakles bratem Aleksandra); Efippos w Athen. 12.537e-f (niekiedy skóra lwa jako element stroju); Anderson 1928, Morawiecki 1987.

⁸ O identyfikacji propagandowych elementów na monetach Aleksandra szczegółowo w: Olbrycht 2007, s. 77–95.

⁹ Olbrycht 2007, s. 85–89.

¹⁰ Arr. Anab. 3.3-4, 4.9, 4.10; Curt. Ruf. 8.1.5; 4.7.32; Pompeius Trogus w Just. 11.11.

¹¹ Price 1991, nr 3960; Dahmen 2007, s. 9, 10, 13, 58; Olbrycht 2007, s. 90; o irańskich motywach na monetach Aleksandra więcej w: Olbrycht 2011, s. 13–26.

¹² Davis, Kraay 1973, il. 10–12; Olbrycht 2004, s. 299 i nast.; Dahmen 2007, s. 6–9; Fulińska 2011, s. 126; Kroll 2014, s. 114–116, także Holt 2003.

ALEKSANDER UBÓSTWIONY POŚMIERTNIE

Po przedwczesnej śmierci młodego króla i objęciu władzy nad imperium początkowo przez jego następców (brata — Filipa III, małoletniego syna — Aleksandra IV oraz namiestników — Perdikkasa, Antypatra i Polyperchona), a później przez towarzyszy wojennych, zwanych diadochami, sytuacja uległa zmianie. Kolejno odwoływali się oni do legendy Aleksandra, legitymując tym samym swoje prawo do spuścizny po Macedończyku i swoją władzę nad kawałkami jego imperium¹³. Wraz ze śmiercią Argeady nie umarła jednak idea boskiego władcy, szczególnie, że w świadomości i ogólnym przekonaniu ludzi Aleksander jeszcze za życia funkcjonował jako bóg. Po śmierci został ubóstwiony, co widać na monetach, bitych wówczas przez diadochów (ryc. 1). Część zachowuje ikonografię z życia Aleksandra, z czasem pojawia się dodatkowo tytuł ΒΑΣΙΛΕΥΣ¹⁴.

Ryc. 1. Tetrachma Aleksandra Wielkiego (336–323),
 Syria, men. Babilon, emisja pośmiertna, 311–305.
 Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 165526

W Egipcie Ptolemeusz I Soter (323–284) jako satrapa wybija tetrachmy z głową Aleksandra w skalpie słonia¹⁵ z rogiem Zeusa-Ammona (ryc. 2), a po ok. 316 roku także z egidą Zeusa na szyi, oraz brązy z głową Aleksandra z rogiem baranin. Wszystko z imieniem Aleksandra¹⁶. Ten motyw powtarza się później co jakiś czas, z imionami poszczególnych Lagidów, podobnie jak głowa Aleksandra w skórze lwa.

¹³ Dahmen 2007, s. 10, 20, 48–49.

¹⁴ Mielczarek 2006a, s. 10; Mielczarek 2003, s. 5–12.

¹⁵ O ciekawej interpretacji takiego nakrycia głowy zobacz też: Lorber 2012c.

¹⁶ Svoronos 1904, s. v-ρλδ, 9-337; Davis, Kraay 1973, il. 7, 8; Mielczarek 2003, s. 8; Dahmen 2007, s. 11, 13, 59; Fulińska 2009, s. 188; Fulińska 2011, s. 127; Kroll 2014, s. 116. Lorber 2012a, s. 33–44; Lorber 2012b, s. 211–234.

Ryc. 2. Tetrachachma Ptolemeusza I Sotera (323–284), Egipt, men. nieokreślona, 310–305.
 Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 106271

W Syrii¹⁷ Seleukos I Nikator (312–281) wypuszcza monety (Suza, około 300–280), gdzie Aleksander nosi na hełmie skórę lamparta i róg byka (ryc. 3), co jest odwołaniem do boga Dionizosa, pierwszego zdobywcy Azji¹⁸. Inne monety przedstawiają Aleksandra w skalpie słonia jako pana Azji, który niejako z urzędu był bogiem (złote statery, Ekbatana, około 303–293; brązy z Ekbatany i Suzy)¹⁹. A Seleukos I jako następca Aleksandra miał być także panem Azji i jako taki pośrednio bogiem, chociaż za życia na otwartą demonstrację tego statusu nie mógł sobie pozwolić²⁰.

Ryc. 3. Tetrachachma Seleukosa I Nikatora (312–281), Syria, men. Suza, ok. 300–280.
 Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 107886

¹⁷ O mennictwie Seleukidów wyczerpująco w: Houghton, Lorber 2002 oraz Houghton, Lorber, Hoover 2008.

¹⁸ Davis, Kraay 1973, il. 48; Hadley 1974a, s. 56; Hadley 1974b, s. 9–13; Lengauer 1995, s. 157–160; Mielczarek 2005, s. 53–56 (tu bogata literatura do zagadnienia); Mielczarek 2006a, s. 10–11; Fulińska 2011, s. 127–128; Kroll 2014, s. 119–120.

¹⁹ Hadley 1974a, s. 52; Mielczarek 2006a, s. 10–11; Dahmen 2007, s. 15; Iossif, Lorber 2010, s. 147–164.

²⁰ Hadley 1974a, s. 50–65; Walbank 2003, s. 74; Mielczarek 2006a, s. 11.

W Tracji Lizymach (287–281) również bije tetradrachmy z głową Aleksandra z baraním rogiem²¹ (ryc. 4) — jako wyraz uznania Aleksandra za syna Zeusa-Ammona²².

Ryc. 4. Tetradrachma Lizymacha (287–281), Tracja, men. Pergamon, 305–281. Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 55280

DIADOKHOWIE — UBÓSTWIENIE PO ŚMIERCI

W ten sposób formułuje się prawo władcy do uznania go za boga po śmierci. Z początku dotyczy ono Aleksandra²³, ale szybko zostaje przeniesione i na jego następców.

Po śmierci Seleukos I także zostaje ubóstwiony w 281/0 roku i na monetach Antiocha I (281–261) pojawia się jego głowa z rogiem byka (znów aluzja do Dionizosa — pana Azji)²⁴, uzupełniona dla jasności postacią Apolla na rewersie, bowiem od Apolla wywodzili swój rodowód Seleukidzi — Seleukos I miał być jego synem²⁵. Z kolei na tetradrachmach Pergamonu, emitowanych przez Filetajrosa (282–263) po 281 roku²⁶, widnieje wyidealizowany portret ubóstwionego Seleukosa I, w tak charakterystycznym dla pewnego etapu mennictwa syryjskiego typie ponadczasowej młodości.

Następca Ptolemeusza I, Ptolemeusz II Filadelfos (284–247), umieścił też portret ojca na swoich monetach, co kontynuowano prawie do końca samodzielności Egiptu²⁷. Ptolemeusz III (246–221) wybił serię złotych monet dużych lokalnych nominałów (mnaieia, pentekontadrachma, 1/4 i 1/8 mnaieia) z dwoma podwój-

²¹ Davis, Kraay 1973, il. 4, 6; Hadley 1974a, s. 55; Mielczarek 2003, s. 7–8; Dahmen 2007, s. 16–17, 59; Fulińska 2011, s. 128; Kroll 2014, s. 118–119.

²² Więcej o ikonografii Aleksandra z rogiem Zeusa Ammona, nie tylko na monetach, w: Fulińska 2014.

²³ Piotrowicz 2006, s. 41–52.

²⁴ Mielczarek 2003, s. 8–10; Mielczarek 2006a, s. 11–12.

²⁵ Mielczarek 2006a, s. 12; także Nawotka 2007.

²⁶ Davis, Kraay 1973, s. 252, il. 50, 51, 53; Houghton, Lorber 2002, s. 119 i nast., tam też szczegółowa bibliografia do zagadnienia.

²⁷ Davis, Kraay 1973, il. 13, 14 (podpisy); Kroll 2014, s. 116–117.

nymi portretami, niczym ucieleśnienie idei *hieros gamos* (greccy Zeus i Hera czy egipscy Izyda i Ozyrys). Na rewersie pokazał swoich dziadków, Ptolemeusza I i Berenike I, ubóstwionych po śmierci i, choć na monecie pokazanych bez boskich atrybutów, podpisanych ΘΕΟΝ, oraz na awersie — ojca, Ptolemeusza II, z siostrą-mażonką Arsinoe II, także bez atrybutów i z podpisem ΑΔΕΛΦΩΝ²⁸.

Mennica aleksandryjska za zgodą Ptolemeusza III pośmiertnie uhonorowała Arsinoe II emisjami srebrnych dekadrachm i złotych mnaieia, na których jej portret wyposażono w róg Zeusa-Ammona oraz berło lotosowe, zaś na rewersie umieszczono podwójny róg obfitości przewiązany królewskim diademem, w nawiązaniu chociażby do kultu egipskiej bogini Hathor²⁹. Według innej interpretacji barani róg odnosi się już do Aleksandra-Ammona, a berło lotosowe wraz z podwójnym rogami obfitości — do bóstw: Afrodyty-Izydy i Agathe Tyche, podkreślając tym samym podwójną rolę egipskich królowych, jako władczyń i jako bogiń sprawujących opiekę nad królem i ogólną pomyślnością Egiptu, która opierała się przecież głównie na rolnictwie³⁰.

DIADOCHOWIE — PORTRETY Z ALUZJAMI DO BOSKOŚCI ZA ŻYCIA

To, że diadochowie mieli prawo do ubóstwienia po śmierci, nie oznacza, że nie starali się pokazać swojej boskiej natury także za życia³¹. Na umieszczenie portretu żyjącego władcy jako pierwszy, po przyjęciu oficjalnie tytułu królewskiego w 305 roku, odważył się Ptolemeusz I Soter na staterach Cyrenajki. Na ich rewersie Aleksander trzymający pęk piorunów powozi kwadrygą zaprzęzoną w cztery słonie (ryc. 5)³². Zmiana w monecie egipskiej następuje około 294 roku³³, wówczas to na awersie zamiast Aleksandra pojawia się portret Ptolemeusza I z egidą³⁴, na rewersie legenda także już nie Aleksandra, a ptolemeuszowa. Później na tetradrachmach tenże Ptolemeusz przedstawia siebie z atrybutami bóstw — egidą Zeusową, a na rewersie umieszcza orła na piorunie (kolejny atrybut Zeusa) jako godło rodowe (ryc. 6)³⁵.

²⁸ Davis, Kraay 1973, il. 15, 16, 18, 19; Fulińska 2009, s. 184; Fulińska 2010, s. 75–78; Kroll 2014, s. 117; Lorber, Olivier 2013, s. 50–64.

²⁹ Davis, Kraay 1973, il. 20, 21; Lorber, Olivier 2013, s. 78–88; Kroll 2014, s. 117.

³⁰ Fulińska 2009, s. 184–185; Fulińska 2010, s. 78–82; Fulińska 2012, s. 57–58.

³¹ O początkach i przejawach kultu władców hellenistycznych w: Walbank 2003, s. 211–212, 214; Piotrowicz 2006, s. 41–54; Nefedov 2009.

³² Davis, Kraay 1973, il. 13, 14, 17; Dahmen 2007, s. 12–13, 60.

³³ Najnowsze ustalenia na temat datowania monet ptolemejskich w: Bodzek 2014, Lorber 2015.

³⁴ O symbolice egidy w: Lorber 2011.

³⁵ Lorber 2012a, s. 33–41.

Ryc. 5. Stater Ptolemeusza I Sotera (323–284), Cyrenajka, men. Kyrene, 305–284.
 Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 166501

Ryc. 6. Tetrachachma Ptolemeusza I Sotera (323–284), Egipt, men. Aleksandria, 294–284.
 Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 220273

Z kolei na monetach Ptolemeusza III Euergetesa I (247–222) sporadycznie tylko widać jego portret, tradycyjnie wyposażony w egidę. Na złotych monetach jego następcy pojawia się pośmiertnie popiersie Ptolemeusza III w koronie *radiata*, z egidą i trójzębem na ramieniu, co oznaczało, że Egipt przy współpracy z Rodos panuje nad morzami³⁶. Ptolemeusz IV Filopator I (222–204) na swoich monetach występuje już bez egidy, ale na srebrnych monetach bitych na Cyprze pojawia się jako Dionizos z diademem i wieńcem wierzbowym oraz thysem na ramieniu. Ten motyw powtarza się co pewien czas u różnych władców Egiptu, podobnie jak portret z zawiązaną skórą lwa przy szyi zamiast egidy jako nawiązanie do boskiego Aleksandra.

Ikonografia monet Berenike II (246–221), ogłoszonej wraz ze swoim bratem-małżonkiem oficjalnie za życia za bóstwa, którzy razem przyjęli tytuł bogów dobroczyńców (ΘΕΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ)³⁷, wskazuje raczej na podkreślenie jej królewskiej niż boskiej natury, mimo nawiązań do Demeter i Izdy (róg obfitości

³⁶ Davis, Kraay 1973, il. 23, 27 (jako moneta Ptolemeusza III); Lorber, Olivier 2013, s. 99–107; Kroll 2014, s. 117.

³⁷ Piotrowicz 2006, s. 52–53.

i kłosa na rewersach monet)³⁸. Podobnie dzieje się w przypadku monet jej córki — Arsinoe III (221–204)³⁹.

Kleopatra I (204–176) w czasach regencji, bijąc monety w imieniu swojego syna, Ptolemeusza VI, po 181 roku ukazała się na monetach jako Izyda w koronie⁴⁰, co niekiedy było powielane przez następne panujące. Z kolei Kleopatrze VII (69–30) z synem Ptolemeuszem XV Cezarionem widzimy na cypryjskich brązach, wybijanych ok. 47 roku w Pafos, jako Afrodytę z Erosem bądź Izydę z Harpokratesem⁴¹.

W Syrii władcy, począwszy od Antiocha I (281–261), też już za życia umieszczali swój portret na monetach, ale w innej konwencji — bez ostentacyjnych atrybutów boga, tak irytujących środowisko helleńskie, jednak sugerujący boską naturę władcy, poprzez dłuższe włosy oraz odmłodzenie w typie tzw. ponadczasowej młodości (ryc. 7)⁴². Oficjalnie kult przysługiwał im dopiero po śmierci, ale lokalnie doznawali go już za życia, w czym łaskawie nie przeszkadzali (Ateny dla Seleukosa I i Antiocha I za przekazanie wyspy Lemnos; Milet dla Antiocha II)⁴³. To jeszcze nie wystarczało dla oficjalnego mennisztwa. Tę manierę idealizacji rysów lub odmładzania kontynuowali ich następcy aż do Seleukosa IV Filopatora, czyli do 173/2 roku. Pierwszy swój kult za życia wprowadził Antioch III (223–187), aczkolwiek nie w oficjalnej tytulaturze⁴⁴.

Ryc. 7. Tetradrachma Antiocha I (281–261), Syria, men. Seleukeia nad Tygrysem, 281–261. Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 53215

³⁸ Fulińska 2009, s. 186; Fulińska 2010, s. 83–86.

³⁹ Fulińska 2009, s. 186; Fulińska 2012, s. 58–60.

⁴⁰ Fulińska 2009, s. 187; Fulińska 2010, s. 86–87.

⁴¹ Davis, Kraay 1973, il. 41, 46; Fulińska 2009, s. 187; Fulińska 2010, s. 87–89; Fulińska 2012, s. 60–61.

⁴² Mielczarek 2006a, s. 12, 13; Kroll 2014, s. 120.

⁴³ Mielczarek 2006a, s. 13.

⁴⁴ Piotrowicz 2006, s. 53–54.

Dyskretnie swoje pretensje do boskiej natury zaznaczył Demetriusz Poliorketes (306–283) portretując się z rogiem byka⁴⁵ i umieszczając na rewersie Posej-dona, co miało sugerować, że uważał się za syna tegoż boga (ryc. 8).

Ryc. 8. Tetrachma Demetriusza Poliorketesa (306–283), Macedonia, men. Salamina na Cyprze, 301–283. Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 106514

WŁADCY HELLENISTYCZNI — BOGOWIE ZA ŻYCIA

Za syryjskiego Antiocha IV Epifanesa (175–164) w ikonografii boskości władców nastąpiła prawdziwa rewolucja: już nie aluzje czy odnośniki do ubóstwionych przodków i Aleksandra, ale wprost ukazany król-bóg. Na początku panowania Antioch IV jeszcze kontynuował tradycje poprzedników, ale w 173/2 roku wypuścił nową emisję pieniądza (tetrachmy, Antiochia, ryc. 9), gdzie oprócz większej idealizacji rysów pojawiły się małe gwiazdki na końcach królewskiego diademu, a w legendzie — wprost przyjęty tytuł ΘΕΟΣ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ („bóg objawiony”). Na części monet władca miał lekko uniesiony wzrok⁴⁶. Po zwycięskiej wyprawie do Egiptu, na drachmach i małych brązach z kolei ten sam władca portretował się w koronie *radiata* jako Helios, podobnie jak Ptolemeusze III i IV w Egipcie⁴⁷. Ten schemat, przenoszący wizualizację boskości z wizerunku na legendę, utrzymał się aż do końca panowania Seleukidów.

⁴⁵ Davis, Kraay 1973, il. 117, 118, 121; Smith 1988, s. 40–41; Mørkholm 1991, s. 79–80; Kroll 2014, s. 117.

⁴⁶ Mielczarek 2006a, s. 13–14, 15.

⁴⁷ Mielczarek 2006a, s. 18.

Ryc. 9. Tetradrachma Antiocha IV (175–164), Syria, men. Antiochia, 169/8–164.
 Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 53291

RÓŻNE DROGI I SPOSOBY PRZEDSTAWIENIA BOSKOŚCI WŁADCY W IKONOGRAFII

Truizmem będzie przypominać, jak wiele w świadomości ludzkiej zmieniło panowanie Aleksandra Wielkiego i następców, kontynuujących jego linię postępowania. Z dzisiejszego punktu widzenia widać powolną ewolucję koncepcji boskości władzy i jej przejawy w ikonografii monetarnej. Jednak dla ówczesnych umysłów helleńskich było to prawdziwe wyzwanie, a każdy etap stanowił istną rewolucję światopoglądową. Należało bowiem najpierw pogodzić się ze zmianą koncepcji władzy, czego wyrazem było umieszczenie tytułu *basileus* na rewersie monety i co osiągnął już Aleksander. Następnie zaakceptować na awersie monety zamiast bóstwa portret śmiertelnika, cóż z tego, że wybitnego człowieka lub władcy, ale jednak tylko człowieka, a później jeszcze — wizerunek tego człowieka już jako żyjącego boga. Nic dziwnego też, że najszybciej i najpełniej przyjęły te nowiny Hellenowie mieszkający na wschodzie, otoczeni „barbarzyńcami” i chcąc nie chcąc przyjmujący miejscowe wzory, do czego zachęcał (czasem nawet siłą) już Aleksander Wielki.

W Tracji, Macedonii i Grecji właściwej tego typu nowości trudno torowały sobie drogę w umysłach żyjących i nigdy w istocie nie zostały przyjęte i oswojone. Stąd też tak niewiele prób, z których udaną była tylko ta Demeriusza Poliorketesa. Schematy stworzone w pierwszej połowie okresu hellenistycznego powtarzane były następnie przez władców późniejszych państw: Baktrii, Pergamonu, Pontu czy Kommagene. Przeglądając sposoby okazania boskości władcy można zaobserwować, że układają się one w pewne grupy tematyczne propagujące boskość drogą pośrednią i bezpośrednią. W pośrednich sposobach znajdujemy najpierw odwołanie się do ubóstwionego Aleksandra lub własnych przodków, wywodzenie rodowodu od bóstw lub herosów, aluzje do specjalnej opieki tychże nad władcą; potem idealizację własnych rysów twarzy, ponadczasową młodość oraz takie detale, jak nieco dłuższe włosy czy oczy podniesione lekko do góry — szczególnie w Syrii do końca Seleukidów, oraz w Poncie Mitrydatesa VI Eupatora⁴⁸. Z czasem nieco śmielej potraktowano temat, dodając do

⁴⁸ Davis, Kraay 1973, il. 207, 209; Fulińska 2012b, s. 60–64.

własnego portretu atrybuty i symbole bóstw — barani róg Zeusa-Ammona czy róg byka przypisywany Dionizosowi. I wreszcie bezpośrednio ukazywano siebie jako bóstwo wcielone, podkreślając to stosownym określeniem w tytulaturze⁴⁹ (w Syrii i Kommagene, w Egipcie nie na monecie, ale jednak oficjalnie) oraz przyjmując atrybuty różnych bogów — Zeusową egidę i pęk piorunów, Posejdonowy trójząb, czy koronę promienistą Heliosa, czego doskonałym przykładem jest wizerunek syryjskiego Antiocha VI (145–142) jako Heliosa w koronie promienistej i z tytulaturą ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΔΙΟΝΥΣΟΣ⁵⁰.

ŹRÓDŁA PISANE

Arr. Anab.

2004 Flawiusz Arrian (Arrianus, Flavius Arrianus), *Wyprawa Aleksandra Wielkiego (Alexandri Anabasis)*, tłum. H. Gesztoft-Gasztold, Wrocław 2004.

Curt. Ruf.

1976 Kwintus Kurejusz Rufus (Quintus Curtius Rufus), *Historia Aleksandra Wielkiego (Historiae Alexandri Magni)*, red. L. Winniczuk, Warszawa 1976.

Athen.

2010 Atenajos (Athenaios Naukratites, Athenaeus Naucratis), *Uczta mędrców (Deipnosophistae)*, tłum. K. Bartoł, J. Danielewicz, Poznań 2010.

Filostrotos, Vita Apoll.

1997 Flawiusz Filostratos (Flawios Filostratos), *Żywot Apolloniusza z Tiany (Vita Apollonii Tyanensis)*, tłum. I. Kania, Kraków 1997.

2000 Flawiusz Filostratos (Flawios Filostratos), *Żywot Apolloniosa z Tyany (Vita Apollonii Tyanensis)*, tłum. M. Szarmach, Toruń 2000.

Just.

1988 Marek Junianus Justynus (Justyn; Marcus Iunianus Iustinus), *Zarys dziejów powszechnych starożytności na podstawie Pompejusza Trogusa (Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi)*, tłum. I. Lewandowski, Warszawa 1988.

Plut., Alex.

2004 Plutarch z Cheronei (Plutarchos, Plutarchus), *Aleksander Wielki. Gajusz Juliusz Cezar (Alexander: Gaius Iulius Caesar) [w:] Żywoty sławnych mężów. Z żywotów równoległych (Bioi Paralleloi)*, tłum. S. Brożek, Wrocław 2004.

⁴⁹ Szczegółowo o tytulaturze władców hellenistycznych i jej ewolucji w: Callataÿ, Lorber 2011.

⁵⁰ Davis, Kraay 1973, il. 99, 100, 105.

BIBLIOGRAFIA

Anderson A. R.

1928 *Heracles and his Successors: A Study of a Heroic Ideal and the Recurrence of a Heroic Type*, Harvard Studies in Classical Philology 39, s. 7–58.

Baldson J. P. V. D.

1950 *The “Divinity” of Alexander*, Historia 1, s. 363–388.

Bellinger A. R.

1963 *Essays on the Coinage of Alexander the Great*, Numismatic Studies 11, New York 1963.

Bieber M.

1964 *Alexander the Great in Greek and Roman Art*, Chicago 1964.

Bodzek J.

2011 *ΤΑ ΣΑΤΡΑΠΙΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ. Mennictwo satrapów w okresie panowania Achemeni-dów (ok. 550–331 a.C.)*, Kraków 2011.

2014 *Naval Supremacy Propaganda on the Coins of Ptolemy I*, [w:] *Aegyptus est Imago Caeli. Studies presented to Krzysztof M. Ciałowicz on His 60th Birthday*, red. M.A. Jucha, J. Dębowska-Ludwin, P. Kołodziejczyk, Kraków, s. 281–289.

Callataÿ F. de, Lorber C. C.

2011 *The Pattern of Royal Epithets on Hellenistic Coinages*, [w:] *More than Men, Less than Gods. Studies on Royal Cult and Imperial Worship. Proceedings of the International Colloquium Organized by the Belgian School at Athens (November 1–2, 2007)*, eds. P. P. Iossif, A. S. Chankowski, C. C. Lorber, Studia Hellenistica 51, Leuven-Paris-Wal-pele MA, s. 417–455.

Dahmen K.

2007 *The Legend of Alexander the Great on Greek and Roman Coins*, London–New York 2007.

Davis N., Kraay C. M.

1973 *The Hellenistic Kingdoms. Portrait Coins and History*, London 1973.

Fulińska A.

2009 *Propaganda on Coins of Ptolemaic Queens*, [w:] *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress Glasgow 2009*, ed. N. Holmes, Glasgow 2011, s. 184–188.

2010 *Iconography of the Ptolemaic Queens on Coins: Greek Style, Egyptian Ideas?*, Studies in Ancient Art and Civilization 14, s. 73–92.

2011 *The God Alexander and His Emulators. Alexander the Great’s “afterlife” in art and propaganda*, Classica Cracoviensia XIV, s. 125–135.

2012 *Divae Patentes Cypri? Remarks on the Cult of the Ptolemaic Queens as Aphrodite*, Eos XCIX, s. 47–73.

2012b *The Elusive King. In Search of the Portraits of Mithridates VI Eupator*, Classica Cracoviensia XV, s. 59–79.

- 2014 *Son of Ammon. Ram Horns of Alexander Reconsidered*, [w:] *Alexander the Great and Egypt: History, Art, Tradition*, eds. V. Grieb, K. Nawotka, A. Wojciechowska, Wiesbaden, s. 119–144.
- Hadley R. A.
1974a *Royal Propaganda of Seleucus I and Lysimachus*, *Journal of Hellenic Studies* 94, s. 50–65.
1974b *Seleucus, Dionysius, or Alexander?*, *Numismatic Chronicle*, s. 9–13.
- Hammond N.
2000 *Geniusz Aleksandra Wielkiego*, Poznań 2000.
- Holt F. L.
2003 *Alexander the Great and the Mystery of the Elephant Medallions*, Berkeley 2003.
- Houghton A., Lorber C.
2002 *Seleucid Coins. A Comprehensive Catalogue. Part I: Seleucus I through Antiochus III*, New York/Lancaster 2002.
- Houghton A., Lorber C., Hoover O.
2008 *Seleucid Coins. A Comprehensive Catalogue. Part 2: Seleucus IV through Antiochus XIII*, New York/Lancaster 2008.
- Iossif P. P., Lorber C. C.
2010 *The elephantarches bronze of Seleucus I Nicator*, *Syria* 87, s. 147–164.
- Kleiner G.
1949 *Alexander Reichsmünzen*, Berlin 1949.
- Kroll J. H.
2014 *The Emergence of Ruler Portraiture on Early Hellenistic Coins. The Importance of Being Divine*, [w:] *Early Hellenistic Portraiture: Image, Style, Context*, eds. P. Schulz, R. von den Hoff, Cambridge, s. 113–122.
- Krzyżanowska A.
1972 *Moneta grecka. I. Okres helleński i hellenistyczny*, Warszawa 1972.
2001 *Numizmatyka grecka*, [w:] *Vademecum historyki starożytnej Grecji i Rzymu*, red. E. Wipszycka, t. I/II, Warszawa, s. 253–311.
- Le Rider G.
2003 *Alexandre le Grand. Monnaie, finances et politique*, Paris 2003.
- Lengauer W.
1995 *Dionizos rogaty*, [w:] *Nunc de Svebis dicendum est... Studia dedykowane profesorowi Jerzemu Kolendo w 60-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, red. A. Bursche, M. Mielczarek, W. Nowakowski, Warszawa, s. 157–160.

Lorber C. C.

- 2011 *“Theos Aigiochos”*: the Aegis in Ptolemaic Portraits of Divine Rulers, [w:] *More than Men, Less than Gods. Studies on Royal Cult and Imperial Worship. Proceedings of the International Colloquium Organized by the Belgian School at Athens (November 1–2, 2007)*, eds. P.P. Iossif, A.S. Chankowski, C.C. Lorber, *Studia Hellenistica* 51, Leuven–Paris–Walpele MA, s. 293–356.
- 2012a *Dating the Portrait Coinage of Ptolemy I*, *American Journal of Numismatics* 24, s. 33–44.
- 2012b *The coinage of the Ptolemies*, [w:] *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, ed. W.E. Metcalf, Oxford, s. 211–234.
- 2012c *An Egyptian Interpretation of Alexander’s Elephant Headdress*, *American Journal of Numismatics* 24, s. 21–31.
- 2015 *A revised chronology for the coinage of Ptolemy I*, *Numismatic Chronicle*, s. 45–64.

Lorber C. C., Olivier J.

- 2013 *Three Gold Coinages of Third-Century Ptolemaic Egypt*, *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* CLIX, s. 49–150.

Mielczarek M.

- 2003 *Aleksander III Wielki (336–323) i początki portretu monetarnego władców hellenistycznych*, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska* 12, s. 5–12.
- 2005 *Towards the Divinity. Once more on the Coins of Seleucus I of the Nike Crowning a Trophy type*, *Archeologia* LVI, s. 53–56.
- 2006a *Boskość władcy na monetach Seleukidów. Obraz i słowo*, [w:] *Stempel monet. Obraz a słowo. Materiały XIII Ogólnopolskiej Sesji Numizmatycznej w Nowej Soli, Nowa Sól*, s. 9–20.
- 2006b *Mennictwo starożytnej Grecji. Mennictwo okresów archaicznego i klasycznego*, Warszawa–Kraków 2006.

Morawiecki L.

- 1987 *Hercules as a Symbol of Alexander the Great’s Persian War*, *Folia Orientalia* 24, s. 51–68.

Mørkholm O.

- 1991 *Early Hellenistic Coinage: From the Accesion of Alexander to the Peace of Apamea (336–188 B.C.)*, eds. Ph. Grierson, U. Westermark, Cambridge 1991.

Nawotka K.

- 2007 *Narodziny kultu dynastycznego Seleukidów*, [w:] *Haec mihi in animis vestrīs templa. Studia Classica in Memory of Professor L. Morawiecki*, red. P. Berdowski, B. Blahaczek, Rzeszów, s. 97–105.

Nefedov K. Ju.

- 2009 *Kul’t pravitelej i koronacija diadochov*, *Iz istorii antičnogo obščestva* 12, s. 92–123.

Olbrycht M. J.

- 2004 *Aleksander Wielki i świat irański*, Rzeszów 2004.

- 2007 *Aspekty propagandy politycznej i portrety monetarne Aleksandra Wielkiego*, [w:] *Haec mihi in animis vestris templa. Studia Classica in Memory of Professor L. Morawiecki*, red. P. Berdowski, B. Blahaczek, Rzeszów, s. 77–95.
- 2011 *On Coin Portraits of Alexander the Great and this Iranian Regalia. Some Remarks Occasioned by the Book by F. Smith: L'immagine di Alessandro il Grande sulle monete del regno (336–323)* [rec.], *Notae Numismaticae-Zapiski Numizmatyczne VI*, s. 13–26.

Piotrowicz L.

- 2006 *Kult panującego w starożytności*, Poznań 2006.

Price M. J.

- 1991 *The Coinage in the Name of Alexander and Philipp Arrhidaeus*, vol. I–II, Zürich–London 1991.

Smith R. R. R.

- 1988 *Hellenistic Royal Portrait*, Oxford 1988.

Svoronos J.

- 1904 *Τα Νομίσματα του κράτους των Πτολεμαίων*, Athenai 1904.

Walbank F. W.

- 2003 *Świat hellenistyczny*, Warszawa 2003.

IDEA OF DIVINE RULERS IN THE ICONOGRAPHY OF HELLENISTIC COINS

(Summary)

When the young heir to the throne of Macedonia in 334 BC move to war against the Persians, no one seems to have thought that the same begins a new era in the history of the Greek world that will change also many people worldview.

Under the influence of the Eastern world Alexander wanted to transfer the idea of absolute ruler equal the gods to the Greek area, but this was not met with acceptance as too Barbaric and totally no-Greek. Until now underway dispute among scholars whether the head of Heracles in lion's skin on the coins of Alexander is already his idealized, consistent with coherent program iconographic portrait of the ruler, or even just the face of the hero as a symbolic reference to the divine origin of Alexander.

After the death of Alexander the Great, his successors began their own coinages displaying the image of the deceased ruler, equipped with divine attributes, for example a ram's horn or a thunderbolt in his hand. In time, diadochs needed similar recognition for themselves as well, by no means posthumously. Of course, much easier and faster the idea of divine authority was adopted in Egypt and in the East, where the majority of the population was not Hellenic and has been long used to it (Achaemenid Persia, Egypt of the Pharaohs). The same was much more difficult or impossible at all in the areas of proper Greece and Macedonia, attached to their traditions.

Coin perfectly lent itself to the promotion of new ideas, so when Ptolemy I Soter in 305 BC officially assumed the title of king, he began a new era in the iconography of Hellenistic coinage. On the obverse of gold staters from the mint in Cyrenaica, then dependent on Egypt, the traditional head of Athena was replaced with a realistic portrait of the living ruler. Besides, it is equipped with divine attributes, because there is aegis of Zeus on the Ptolemy's neck. Syrian rulers tended rather towards idealization of features, but they accepted with time attributes of gods, moreover enriched them relevant titles in the legend.

This image of rulers, quickly adopted in other states, like Pontus, Pergamum, Bactria or Kommagene, created on the ruins of the Macedonian empire, will continue on Hellenistic coins until the end of the independence of the Greek world, completed the annexation of Egypt by Rome in 30 BC.

Adres autora / The author's address:

Eliza Walczak

Gabinet Monet i Medali

Muzeum Narodowe w Warszawie

Aleje Jerozolimskie 3, PL 00-495 Warszawa

ewalczak@mnw.art.pl